

Արմեն ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԵՎ ԹՈՒՐԶԵՐԵՆԻ ՀՈԼՈՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԻ ՁՈՒԳԱԴՐԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հայերենի և թուրքերենի քերականական կառուցվածքների տիպաբանական-գուգադրական քննություն մինչ օրս չի կատարվել:

Հանրահայտ է, որ, ըստ լեզուների ձևաբանական դասակարգման, թուրքերենը դասվում է կցական լեզուների տիպին, որոնց համար բնութագրական են բառակազմական մասնիկավորումը, քերականական ձևային մեղմաստությունը, հոլովման և խոնարհման միասնական տիպը (միօրինակությունը), քերականական նշանակություն ունեցող հնչյունական հերթագայությունների բացակայությունը, մի շարք այլ առանձնահատկություններ: Ժամանակակից հայերենը նույնպես բնութագրվում է որպես առավելապես կցական տիպի լեզու, թեև այստեղ առկա են նաև վերլուծականության և թեքականության տիպի տարրեր:

Ներկայացվող հոդվածը նվիրված է երկու լեզուների հոլովական համակարգերի գուգադրական քննությանը՝ նրանում կցականության առանձնահատուկ դրսևորումների բացահայտման տեսակետից:

Հայագիտական թերևս ոչ մի հարց երբևէ այնքան մանրակրկիտ քննության չի ենթարկվել, ինչպես հոլովների խնդիրը: Զննվել-լուսաբանվելով բազմաթիվ լեզվաբանների ու քերականների կողմից՝ հայոց լեզվի հոլովները նշանավորվել են արժեքավոր ուսմունքներով:

Ունենալով հոլովական շատ մեծ ընդհանրություններ՝ հայերենը և թուրքերենը միաժամանակ երևան են հանում որոշակի տարբերություններ, որոնք պայմանավորվում են նրանց՝ իբրև առանձին լեզուների ներքին օրենքներով, բնությամբ ու առանձնահատկություններով:

Ժամանակակից հայերենի քերականություններում հիշատակվող հայցական հոլովը ձևաբանական մակարդակ չունի ուղղականից և տրականից տարբեր, իսկ սեռականն էլ՝ տրականից տարբեր բավարար ձևաբանական հատկանիշ: Հայցականի տարբերությունը ուղղականից և տրականից, իսկ սեռականի տարբերությունը տրականից հիմնականում ֆունկցիոնալ-շարահյուսական է: Ելնելով այս ամենից՝ ընդունված է, որ ժամանակակից հայերենն ունի հինգ հոլով՝ ուղղական, սեռական-տրական (կամ տրական), բացառական, գործիական, ներգոյական:

Ուսումնասիրելով հայերենի և թուրքերենի հոլովները, համեմատելով դրանք այլ լեզուներում առկա հոլովական համակարգի հետ՝ եկել ենք այն համոզման, որ թե՛ ժամանակակից հայերենի, առավել ևս ժամանակակից թուրքերենի հոլովները պետք է որոշել ոչ թե բառի փոփոխված սոսկ արտաքին ձևով, հոլովակերտ մասնիկով կամ վերջավորությամբ, այլ նրանց թե՛ ձևով, և թե՛ արտահայտած նշանակությամբ, կամ հարաբերությամբ՝ միասին վերցրած: Հոլովական ձևերը չեն կարող քննության ենթարկել սոսկ ձևաբանական մակարդակում, այլ նաև պետք է անդրադառնանք շարահյուսությանը: Այս փաստն ավելի վառ ընդգծվում է թուրքերենում, որտեղ պարզելու այս կամ այն բառի հոլովական ձևը՝ հոլովակերտը, աներկբայելիորեն անդրադարձ է կատարվում շարահյուսությանը:

Anneme bir yadigar verdim. - Մորս մի հուշանվեր ընծայեցի:

Տվյալ նախադասության մեջ *annem* (մայրս) բառը ստացել է տրական հոլովի “e” հնչյունը, որովհետև *verdim* (ընծայեցի, տվեցի) ստորոգյալը պահանջում է մատուցման և հաղորդման անտղղակի խնդիր, իսկ վերջինս էլ, ինչպես գիտենք, դրվում է տրական հոլովով, որի պաշտոնում հանդես է եկել *annem + e* (մորս) բառը:

Զննելով այս և բազմապիսի օրինակներ՝ համոզված կերպով կարող ենք ասել, համեմատվող երկու լեզուներում էլ հոլովական ձևերը որոշելիս պետք է անդրադարձ կատարել թե՛ ձևաբանությանը, թե՛ շարահյուսությանը: Այդ իսկ պատճառով սույն հոդվածում ավելի նպատակահարմար համարեցինք համեմատել հայերենի և թուրքերենի հոլովական համակարգերը՝ առաջնորդվելով հայերենի յոթ հոլովների տեսությամբ:

Թուրքերենում ընդունված է վեց հոլովի տեսությունը՝ Yalın durum (Yalın hal)- Ուղղական հոլով, Tamlayan durumu -Մեռական հոլով, Yönelme/Yaklaşma durumu (-e hali)-Տրական հոլով, Belirtme/Yükleme durumu (-i hali)-Հայցական հոլով, Çıkma/Ayrılma durumu (-den hali)- Բացառական հոլով և Kalma/Bulunma durumu (-de hali)-Ներգոյական հոլով: Նրանցից յուրաքանչյուրն ունի իրեն հատուկ ձևը: Հոլովական մասնիկները շեշտակիր են:

Ժամանակակից հայերենի և թուրքերենի հոլովներից յուրաքանչյուրն ունի իր հատուկ ձևը կամ ձևերը, որոնց բնորոշ հարացույցը հետևյալն է.

Հայերեն		Թուրքերեն		
Ուղղ.- Ø	տեսր + Ø	Ուղղ.	Yalın durum – Ø	defter + Ø
Մեռ. - ի	տեսր+ի	Մեռ.	Tamlayan durumu (-in hali)	defter + in
Տր. - ի(ն)	տեսր+ի(ն)	Տր.	Yönelme durumu (-e hali)	defter + e
Հայց. - Ø(ր)	տեսր+ Ø(ր)	Հայց.	Belirtme durumu (-i hali)	defter + i
Բաց. - ից	տեսր+ից	Բաց.	Çıkma durumu (-den hali)	defter + den
Գործ. - ով	տեսր+ով	Գործ.	-	
Ներգոյ. - ում	տեսր+ում	Ներգ.	Kalma durumu (-de hali)	defter + de

Դատելով վերոբերյալ աղյուսակից՝ դժվար չէ նկատել, որ հայերենի և թուրքերենի հոլովական համակարգում առկա են բազմաթիվ նմանություններ: Թուրքերենում գործիական հոլով որպես այդպիսին գոյություն չունի. այս հոլովի հարաբերություններն արտահայտվում են կապական կառույցների միջոցով:

Ի տարբերություն թուրքերենի, որտեղ հոլովաձևերը կազմվում են բացառապես հավելման ճանապարհով (*kitap+ta; kitap+tan*), հայերենում առկա է հոլովաձևեր կազմելու երեք ճանապարհ՝ վերջավորությունների փոփոխությամբ՝ հավելումով (*քար+ի, քար+ից*), արմատաձայնավորի փոփոխությամբ (*տուն/տան, մայր/մոր*) և այլ արմատից (*ես/ինձ, դու/քո*):

Թուրքերենում, համաձայն ձայնավորների ներդաշնակության օրենքի (տուքյունն այն է, որ բառի մեջ առկա ձայնավորների բնույթը պայմանավորվում է սովորաբար արմատի ձայնավորի տեսակով), բառի վերջին վանկի ձայնավորից կախված՝ հոլովական մասնիկի ձայնավորը կարող է ունենալ հնչյունական չորս տարբերակ.

Գոյական անունների հոլովման աղյուսակներ.

ա) Գոյական անուններ, որոնք վերջանում են բաղաձայն հնչյունով.

Անվան վերջին վանկի ձայնավորը	<i>Ուղղ.</i>	<i>Մեռ.</i>	<i>Տր.</i>	<i>Հայց.</i>	<i>Բաց.</i>	<i>Ներգ.</i>
a/ı	duvar	duvar+ın	duvar+a	duvar+ı	duvar+dan	duvar+da
	yıldız	yıldız+ın	yıldız+a	yıldız+ı	yıldız+dan	yıldız+da
e/i	el	el+in	el+e	el+i	el+den	el+de
	deniz	deniz+in	deniz+e	deniz+i	deniz+den	deniz+de
o/u	peron	peron+un	peron+a	peron+u	peron+dan	peron+da
	kum	kum+un	kum+a	kum+u	kum+dan	kum+da
ö/ü	göl	göl+ün	göl+e	göl+ü	göl+den	göl+de
	kostüm	kostüm+ün	kostüm+e	kostüm+ü	kostüm+den	kostüm+de

բ) Գոյական անուններ, որոնք վերջանում են ձայնավոր հնչյունով.

	<i>Ուղղ.</i>	<i>Մեռ.</i>	<i>Տր.</i>	<i>Հայց.</i>	<i>Բաց.</i>	<i>Ներգ.</i>
a/ı	tarla	tarla+nın	tarla+ya	tarla+yı	tarla+dan	tarla+da
	yapı	yapı+nın	yapı+ya	yapı+yı	yapı+dan	yapı+da
e/i	gazete	gazete+nin	gazete+ye	gazete+yi	gazete+den	gazete+de
	gemi	gemi+nin	gemi+ye	gemi+yi	gemi+den	gemi+de
o/u	palto	palto+nun	palto+ya	palto+yu	palto+dan	palto+da
	kutu	kutu+nun	kutu+ya	kutu+yu	kutu+dan	kutu+da
ö/ü	banliyö	banliyö +nün	banliyö +ye	banliyö+yü	banliyö +den	banliyö +de
	akü	akü+nün	akü+ye	akü+yü	akü+den	akü+de

Հայերենի հոլովական ձևերը կազմվում են երեք կերպ.

- ա) Բառի վրա հոլովական վերջավորությունների ավելացմամբ, օրինակ՝ *սար-սար+ից, կեսօր- կեսօր+վա*։
- բ) Բառի վերջնահնչյուն ձայնավորի կամ բաղաձայնի փոփոխությամբ, օրինակ՝ *ոսկի-ոսկու (ի/ու)*։

Այս երկու տիպերը միասին կոչվում են *արտաքին թեքում*։

- գ) Բառամիջի ձայնավորի կամ երկհնչյունի փոփոխությամբ, օրինակ՝ *տուն-տան (ու/ա), մայր-մոր (այ/ո)*, այս տիպը կոչվում է *ներքին թեքում*։

Թուրքերենի հոլովական ձևերը կազմվում են միայն բառի վրա հոլովական վերջավորությունների ավելացմամբ, ասել է թե՛ այս լեզվին համապատասխանում է միայն արտաքին թեքումը, իսկ ներքին թեքումը բացակայում է։

Ուղղական հոլով (գրո ձև)- Yalin Durum

Լինելով բառի ուղիղ, անփոփոխ ձևը՝ այս հոլովը կոչվում է նաև ուղիղ հոլով, ի տարբերություն մյուս հոլովների, որոնք կազմվում են զանազան փոփոխություններով և կոչվում են *թեք հոլովներ*։ Վերջավորություններ կրող մնացած բոլոր հոլովները կրում են թեք հոլովներ անվանումը։¹ Թե՛ հայերենում, և թե՛ թուրքերենում եզակի ուղղականը ձևաբանական հատուկ ցուցիչ չունի և մյուս թեք հոլովներին ու հոգնակի ուղղականին հակադրվում է գրո ձևությամբ։ Գ. Ջահուկյանը առաջարկում է անվան այդ ձևը կոչել մաքուր անվանական հիմք՝ ի տարբերություն մյուս հոլովների, որոնք հաճախ ի հայտ են բերում հնչյունափոխված հիմքեր։ Այս իսկ տեսակետից ուղղական հոլովը և՛ հայերենում, և՛ թուրքերենում կարելի է դիտել որպես յուրատեսակ մեկնակետ, որից հիմքի ձևափոխումներով ու վերջավորությունների հավելումով կազմվում են եզակի թեք և հոգնակի բոլոր հոլովները, ընդ որում, երկու լեզուներում էլ որոշ ձևեր կազմվում են անմիջականորեն ուղղականից, և միայն հայերենում մյուսների համար հիմք է ծառայում սեռական-տրականը։ Ուղղական հոլովը սովորաբար որևէ վերջավորություն չունի (գրոյական վերջավորություն), թերևս պատահական չէ, որ թուրքերենում այն ունի *Yalin Durum*, այսինքն՝ «մաքուր, զուտ, անխառն» հոլով անվանումը։

Եթե հայերենում որոշ թեք հոլովներ կազմվում են ոչ միայն ուղղականի, այլև սեռական-տրականի ձևից, ապա թուրքերենում թեք հոլովները կազմվում են միայն ուղղական հոլովի հիմքից՝ համապատասխան մասնիկի ավելացումով.

Հայերենի հոլովների կազմությունը						
ուղղ.	սեռ.-տր.	բաց.		գործ.		ներգոյ.
	<i>ուղղ. ձևից</i>	<i>ուղղ. ձ</i>	<i>սեռ.-տր. ձևից</i>	<i>ուղղ. ձ</i>	<i>սեռ.-տր. ձ</i>	<i>ուղղ. ձ</i>
տուն+Յ	անտառի (ի)	տետրից	հայր-հոր-հորից օր-օրվա- օրվանից	մատիտով	քույր- քրոջ- քրոջով	գրքում

Թուրքերենի հոլովների կազմությունը					
ուղղ.	սեռ.	տր.	հայց.	բաց.	ներգոյ.
<i>ուղղականի ձևից</i>					
okul+Յ դպրոց+Յ	okulun դպրոցի	okula դպրոցի(ն)	okulu դպրոցը	okuldan դպրոցից	okulda դպրոցում

Սեռական հոլով – Tamlayan durumu (-e hali)

Հայերենում սեռական հոլովը հանդես է գալիս որպես գոյականի կամ գոյակա-նաբար գործածված բառի վերադիր։ Սեռական հոլովը ցույց է տալիս պատկանելու-թյուն բառի ամենալայն իմաստով։ Սեռական հոլովի ամենատարածական և հիմնական իմաստն է հատկացումը (ստացականությունը), որը ցույց է տալիս, թե առարկան ում կամ ինչին է պատկանում։² Թուրքերենում գոյություն ունի գոյականների կապակցու-թյան մի քանի ձև։ Այս լեզվում ճնշող մեծամասնությամբ սեռական հոլովին բնորոշ է

¹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin grameri*, Ankara, 2004, s. 324.
² Mehmet Hengirmen, *TÜRKÇE TEMEL DİL BİLGİSİ*, Ankara, 2006, s. 125

իզաֆեթի՝ գոյականների կապակցության հատուկ ձևի ատրիբուտիվ կիրառումը, որտեղ հատկացուցիչը ստանում է սեռական հոլովի վերջամասնիկ. բաղաձայն հնչյունով վերջացող բառերից հետո դրվում են *-in, -in, -un, -ün*, իսկ ձայնավոր հնչյունով վերջացող բառերից հետո՝ *-nun, -nun -nin -nün*, շեշտակիր վերջավորությունները, իսկ հատկացյալը՝ համապատասխան դեմքի ու թվի երրորդ դեմքի պատկանելության մասնիկ.³

yıldız - աստղ	yıldızın - աստղի
gemi - նավ	geminin - նավի
dünya - աշխարհ	dünyanın - աշխարհի
depo - պահեստ	deponun - պահեստի

Ըստ սեռական հոլովի ձևավորման, ժամանակակից հայերենում տարբերում են *-ի, -ու, -ա, -ան, -ոջ, -վա, -ն, -ց* հոլովումներ: Հայերենում սեռական և տրական հոլովումները կազմվում են երկու կերպ՝ արտաքին և ներքին թեքմամբ: Հայերենում բացարձակորեն գերակշռում է արտաքին թեքումը, իսկ ներքին թեքումը քիչ թե շատ լայն տարածում չունի: Ի տարբերություն հայերենի՝ թուրքերենում բացակայում է ներքին թեքումը, այսինքն՝ հոլովաձևերը թուրքերենում կազմվում են միայն վերջավորությունների փոփոխությամբ՝ հավելումով, երբ հոլովիչը ավելանում է վերջից՝ առանց խախտելու բառի ամբողջականությունը: Այլ կերպ ասած, թուրքերենին բնորոշ է վերջամասնիկավոր հոլովումը՝ արտաքին թեքումը:

Տրական հոլով – Yönelme/Yaklaşma durumu (-e hali)

Թուրքերենում տրական հոլովը կազմվում է *-a, e-* թեքության միջոցով, եթե գոյականը վերջանում է բաղաձայն հնչյունով, եթե ձայնավոր հնչյունով, ապա բառի և հոլովական մասնիկի միջև դրվում է *-y-* տառը:

Çocuk kapıya yaklaşıyor. - Երեխան մտնում է դռանը:

Ben size bakıyorum. - Ես ձեզ եմ նայում:

Հայերենում տրական հոլովը հանդես է գալիս որպես բայի, բայանվան կամ ածականի խնդիր: Ի տարբերություն ուսումնասիրվող երկու լեզվում էլ առկա սեռական հոլովի, որը հանդես է գալիս առարկայական հանգում (վերաբերություն, ստացականություն), տրական հոլովը հանդես է գալիս որպես գործողության հանգում (ուղղվածություն դեպի առարկան):

Հայցական հոլով - Belirtme/Yükleme durumu (-i hali)

Ի տարբերություն թուրքերենի՝ հայերենում հայցական հոլովը կազմության յուրահատուկ ձև չունի. իրանիշ գոյականների հայցականը նման է ուղղականին՝ ուղղականաձև է՝ անձնանիշ հայցականը՝ տրականին՝ տրականաձև է: Թուրքերենում պատկերն այլ է. այստեղ թե՛ տրական, թե՛ հայցական հոլովներն ունեն իրենց հատուկ հոլովակազմիչները: Ինչպես նշում է Բ. Ա. Մերերեննիկովը, թուրքերենում յուրաքանչյուր հոլով ունի իր ստանդարտ հոլովական վերջավորությունը:⁴ Հայցական հոլովը կազմվում է *-ı, -i, -u, -ü* մասնիկների միջոցով.

kapı - դռանը, pencereyi - պատուհանը, buzu - սառույցը, Gönül'ü - Գյունուլին

Նախադասության մեջ հայցական հոլովով դրված գոյականը կատարում է ուղիղ խնդրի շարահյուսական դեր: Երբ առկա է որոշյալ առում, ուղիղ խնդիրը ստանում է հայցական հոլովի վերջամասնիկ.

Ben bu mektubu yazmadım. - Ես այս նամակը չեմ գրել:

Այս առումով առավել քան համամիտ ենք ռուս արևելագետ Բ. Ա. Մերերեննիկովի հետ, համաձայն որի, կցական լեզուների բացարձակ մեծամասնությունում, այդ թվում՝ թուրքերենում, հայցական հոլովի վերջավորությունն ունի հոդի նշանակություն: Այն սովորաբար ցույց է տալիս գործողության այլ օբյեկտը, որն արդեն հայտնի է խոսակցին, ասել է թե՛ հանդես է գալիս որոշյալ առման պաշտոնում:⁵

Անորոշ առման դեպքում ուղիղ խնդիրը հայցական հոլովի վերջավորություն չի ստանում.

³ С. И в а н о в, Курс турецкой грамматики, ч. 1, Грамматические категории имени существительного, Л., 1975, стр. 28.

⁴ Морфологическая типология и проблема классификации языков, М.-Л., 1965, стр. 9.

⁵ Նույն տեղում, էջ 15:

Bir roman okuyorum. -Մի (*ինչ-որ մի՝ անհայտ*) սիրավեպ եմ կարդում:

Բացառական հոլով (ից և ուց ձևեր)- Çıkma/Ayrılma durumu (-den hali)

Բացառական հոլովի ընդհանուր հոլովական իմաստը երկու լեզուներում էլ էլակետի կամ սկզբնակետի, հեռացման կամ անջատման իմաստն է, որը շարահյուսական տարբեր կապակցությունների մեջ տարբեր մասնակի դրսևորումներ ու իմաստային երանգներ է ստանում: Հայերենում բացառական հոլովը կազմվում է ուղղականից կամ տրականից՝ *ից* և *ուց* վերջավորություններով. *ուց* են ստանում *ու* հոլովման բառերը՝ *կաղնի-կաղնու-կաղնուց*, *կարդալ-կարդալու-կարդալուց*, *սեր բառը՝ սիրուց*, *աստված՝ աստծուց*, իսկ *ից* են ստանում մյուս հոլովներին պատկանող բառերը՝ *պատ-պատի-պատից*, *իշխանություն-իշխանության-իշխանությունից* և այլն: Բացառականը սեռական-տրականից կազմող բառերի *ից* վերջավորությունից առաջ հավելում է *-ն* ենթաձևայինը, ինչպես՝ *օր-օրվա+ն+ից*, *ցերեկվա+ն+ից*: Այս *ն*-ն էր. Աղայանը կոչում է ներույթ. ըստ այդմ բացառականին հատկացնում է 2 կարգի կադասարումներ՝ ներույթավոր՝ *սոջկա+ն+ից* և աններույթ մի բանի՝ *ամս + Օ+ից*:⁶

Թուրքերենում բացառական հոլովը կազմվում է *-dan, den-* մասնիկների միջոցով, եթե գոյականը վերջանում է ձայնավորով կամ ձայնեղ բաղաձայնով և *-tan, ten-* մասնիկների միջոցով, եթե գոյականը վերջանում է խուլ բաղաձայնով.

okuldan -դպրոցից, evden - տնից, renkten - գույնից

Գործիական հոլով

Հայերենում այս հոլովը կազմվում է ուղղականի կամ սեռական – տրականի ձևից: Հոլովական վերջավորություններն են *ով* և *ք*. տետր + տետրով (ուղղականի ձևով), լավություն-լավությամբ// լավությունով, արյուն -արյամբ// արյունով (սեռական-տրականի ձևով):

Ի տարբերություն հայերենի, թուրքերենում գործիական հոլով որպես այդպիսին չկա. այս հոլովի հարաբերություններն արտահայտվում են “*ile*” հետադրության միջոցով: Այս հետադրությունը գտնվում է վերջածանցի վերածելու փուլում՝ ունենալով ինչպես առանձին, այնպես էլ միասին գրություն:⁷ Միասին գրության դեպքում հետադրությունը ենթարկվում է ձայնավորների ներդաշնակության օրենքին, իսկ երբ հիմքը վերջանում է բաղաձայնով, *-ile* հետադրությունը կորցնում է առաջին ձայնավոր հնչյունը: Եթե գոյական անունը վերջանում է ձայնավորով կամ ստանում է երրորդ դեմքի պատկանելության մասնիկ, ապա *- ile* հետադրության *- i* հնչյունը փոխվում է *-y-i*: Խնդիրը, որն արտահայտվում է անվան և *-ile* հետադրության միջոցով, նշանակում է.

ա) համատեղ գործող անձ

Karine Arman ile (Armanla) okula gidiyor. -Կարինեն Արմանի *հետ* (միասին) դպրոց է գնում:

բ) գործողության կատարման գործիք՝ ամենալայն իմաստով.

Çizgiyi kurşunkalem ile (kurşunkalemle) çiziyorum. -Գիծը մատիտով եմ գծում:

Ներգոյական հոլով (առ ձև) – Kalma/Bulunma durumu (-de hali)

Ներգոյական հոլովի ընդհանուր իմաստը կարելի է համարել պարունակման իմաստը: Հայերենում ներգոյական հոլովաձևը կազմվում է *ում* թեքությով: Այն հիմնականում ավելանում է *ի, ու* և (որոշ բացառությամբ) վա հոլովումներին պատկանող գոյականների ուղիղ ձևին: Թուրքերենում ներգոյական հոլովը կազմվում է *-da, -de* և *-ta -te* (խուլ բաղաձայնով վերջացող գոյականներից հետո) վերջամասնիկների օգնությամբ.

mağaza – mağazada (խանութ-խանութում); dakika – dakikada (րոպե- րոպեին)

Թուրքերենին բնորոշ բաղաձայնների առաջընթաց առնմանման երևույթի համաձայն, բացառականի և ներգոյականի հոլովական մասնիկները ենթարկվում են դիրքային տարբերակման.⁸ Եթե գոյականը վերջանում է խուլ բաղաձայնով, ապա այն, ազդելով կցվելիք բացառական հոլովի *-dan, den-* և ներգոյական հոլովի *-da, de-* հոլովակերտի սկզբի *-d* ձայնեղ հնչյունի որակի վրա, նմանեցնում է իրեն՝ փոխելով *-t* խուլ

⁶ Էդ. Աղ ա յ ա ն, Շամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, էջ 244:

⁷ Ա. Ս ա Ֆ ա ը յ ա ն, Թուրքերենի դասագիրք, Եր., 2001, էջ 44:

⁸ Mehmet Hengirmen, TÜRKÇE TEMEL DİL BİLGİSİ, Ankara, 2006, s. 128.

բաղաձայնի, այլ կերպ ասած՝ խուլ բաղաձայնով վերջացող հիմքերից հետո մասնիկների ձայնեղները խլանում են.

Ներգոյ. հոլ. kitap -գիրք; kitap + da = kitapta (գրքում)

Բացառ. հոլ. renk -գույն; renk + den = renkten (գույնից)

Արաբական մի շարք փոխառություններում, երբ բառը վերջանում է -*l, p, t*- խուլ բաղաձայններով, բառավերջում կցվող հոլովակերտների -*a, i, u*- ձայնավորները փափկանալով կարող են հնչյունափոխվել - *e, i, ü*- ձայնավորների: Այդ բառերի հոլովման բնորոշ հարացույցը հետևյալն է.

<i>Եզակի</i>				
	Ուղղ.	mahsul	harp	saat
	Մեռ.	mahsul+ün	harp+in	saat+in
	Տր.	mahsul+e	harp+e	saat+e
	Հայց.	mahsul+ü	harp+i	saat+i
	Բաց.	mahsul+den	harp+ten	saat+ten
	Ներգ.	mahsul+de	harp+te	saat+te
<i>Հոգնակի</i>				
	Ուղղ.	mahsul+ler	harp+ler	saat+ler
	Մեռ.	mahsul+ler+in	harp+ler+in	saat+in
	Տր.	mahsul+ler+e	harp+ler+e	saat+e
	Հայց.	mahsul+ler+i	harp+ler+i	saat+i
	Բաց.	mahsul+ler+den	harp+ler+den	saat+ten
	Ներգ.	mahsul+ler+de	harp+ler+de	saat+te

Արաբական փոխառությունները, որոնք վերջանում են «այն-ով» և «համզե»-ով, հոլովվում են բաղաձայնով վերջացող հիմքերի պես:⁹

Ուղղ.	içtima+Ø	menşe+Ø
Մեռ.	içtima+ın	menşe+in
Տր.	içtima+a	menşe+e
Հայց.	içtima+ı	menşe+i
Բաց.	içtima+dan	menşe+den
Ներգ.	içtima+da	menşe+de

Հոլովական վերջավորությունները, կցվելով ստացականության վերջավորություն ստացած գոյական անունների, կարող են առաջացնել քերականական համանունություն: Բաղաձայնով վերջացող գոյական անունները, ստանալով երկրորդ և երրորդ դեմքի ստացական մասնիկ, բոլոր թեք հոլովներում ունենում են հնչյունների միևնույն համակցությունը:¹⁰

Ուղղ.		<i>elin – pn գյուղը</i>	<i>eli – նրա գյուղը</i>
Մեռ.		elinin – (elin + in)	elinin – (eli + n ¹¹ + in)
Տր.		eline – (elin + e)	eline – (eli + n + e)
Հայց.		elini – (elin + i)	elini – (eli + n + i)
Բաց.		elinden – (elin + den)	elinden – (eli + n + den)
Ներգ.		elinde – (elin + de)	elinde – (eli + n + de)

ev-in-in- , pn տան է (ev-in, pn տունը է)

ev-i+n-in- նրա տանը է (ev-I (+n), նրա տունը է)

⁹ Բանն այն է, որ այս երկու հնչյունները, որոնք թուրքերի կողմից կամ չեն արտաբերվում, կամ էլ վերարտադրվում են որպես ձայնավոր հնչյուններ, ածանցման ժամանակ հանդես են գալիս որպես բաղաձայն հիմքեր:

¹⁰ Ա. Մ ա ֆ ա ր յ ա ն, նշվ.աշխ., էջ 71:

¹¹ Տվյալ դեպքում –ն- հնչյունը հանդես է գալիս որպես ներույթավոր հնչյուն:

Ստացական դերանուն- հատկացուցչի առկայությունը կանխում է հնարավոր խառնաշփոթը.

senin elinden -քո ձեռքից; onun elinden - նրա ձեռքից

Թուրքերենում մի շարք երկվանկ բառեր հոլովական կամ ստացականության մասնիկներ ստանալիս (բացառությամբ բացառական և ներգոյական հոլովների վերջավորությունների) կորցնում են երկրորդ նեղ ձայնավորը.

Ուղղ.	ilim (ilmi)	vakit (-kti)
Մեռ.	ilm+in	vakt+in
Տր.	ilm+e	vakt+e
Հայց.	ilm +i	vakt+i
Բաց.	ilim+den	vakit+ten
Ներգ.	ilim+de	vakit+te

Հոգնակի հոլովումը՝ թե՛ ժամանակակից հայերենի, թե՛ ժամանակակից թուրքերենի հոլովման համակարգի մեջ հոգնակի թվի քերականական կարգն արտահայտվում է առանձին ձևայիններով, որոնք իբրև կանոն մենիմաստ են, այսինքն՝ բացի հոգնակի թվի իմաստից, որևէ այլ քերականական իմաստ չեն արտահայտում:

Ժամանակակից հայերենի հոգնակերտ ձևայիններն են *եր, ներ, ք, իկ, այք*: Գոյականի հոլովումը հոգնակի թվում գրեթե հասել է միօրինակության. բոլոր այն բառերը, որոնք հոգնակին կազմում են *եր* կամ *ներ* ենթաձևայիններով, հոգնակիում հոլովվում են *ի* հոլովման վերջավորություններում:

Հատուկ խումբ են կազմում *անք, ենք, ոնք, ունք* ածանցներով կազմված հավաքական անեզականները՝ *քեռանք, Կարենենք* և այլն:

Հոգնակի ուղղականը ուսումնասիրվող երկու լեզուներում էլ եզակիից տարբերվում է միայն թվանիշ ձևայինների առկայությամբ:

Ժամանակակից թուրքերենի հոգնակերտ ձևայիններն են *lar* և *ler* վերջավորությունները: Թուրքերենին բնորոշ ձայնավորների ներդաշնակության կանոնի համաձայն, բառի վերջին վանկի ձայնավորից կախված՝ հոգնակերտ վերջավորության ձայնավորը կարող է փոփոխվել: Հոլովական թեքույթը դրվում է հոգնակերտ վերջավորությունից հետո: Ժամանակակից թուրքերենում հոգնակի հոլովման ընդհանուր հարացույցը հետևյալն է.

Բառի վերջին վանկի ձայնավ.		Թվանիշ ձևայինը	Հոլովանիշ ձևայինը
a, ı, o, u	<i>duvar yıldız peron kum</i>	lar	Ուղղ. + Ø
			Մեռ. + in
			Տր. + a
			Հայց. + ı
			Բաց. + dan
			Ներգ. + da
e, i, ö, ü	<i>el deniz göl kostüm</i>	ler	Ուղղ. + Ø
			Մեռ. + in
			Տր. + e
			Հայց. + i
			Բաց. + den
			Ներգ. + de

Թուրքերենի հոգնակի հոլովման ընդհանուր հարացույցը

	-lar-	-ler-
Ուղղ.	okul+lar+ Ø	defter+ler+ Ø
Մեռ.	okul+lar+in	defter+ler+in
Տր.	okul+lar+a	defter+ler+e
Հայց.	okul+lar+ı	defter+ler+i
Բաց.	okul+lar+dan	defter+ler+den
Ներգ.	okul+lar+da	defter+ler+de

Ի մի բերելով հետազոտության արդյունքները՝ կարող ենք տալ հայերենի և թուրքերենի հոլովական հարացույցի զուգադրական պատկերը.

Թուրքերենի հոլովման հարացույցը					
Բառի վերջին վանկի ձայնավորը		a / ı	o / u	e / i	ö / ü
Արտաքին թեքում	Եզակի				
	Ուղղ.	+Ø			
	Մեռ.	-(n)ın	-(n)nun	-(n)in	-(n)nün
	Տր.	-(y)a		-(y)e	
	Հայց.	-(y)ı	-(y)u	-(y)i	-(y)ü
	Բաց.	-dan/tan		-den/ten	
	Ներգ.	-da/ta		-de/te	
	Հոգնակի				
	Ուղղ.	-lar		-ler	
	Մեռ.	-ların		-lerin	
	Տր.	-lara		-lere	
	Հայց.	-ları		-leri	
	Բաց.	-lardan		-lerden	
	Ներգ.	-larda		-lerde	

Հայերենի հոլովման հարացույցը									
Հոլով	Արտաքին թեքում								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ուղղ.	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø
Մեռ.	ի	ու	ա	ո	ան	յան	ոջ	վա	վան
Տր.	ի(ն)	ու(ն)	ա(ն)	ո(ն)/ին	ան(ը)	յան(ը)	ոջ(ը)	վա(ն)	վան(ը)
Հայց.	Ø/(ը)	Ø/ուն	Ø/ան	Ø(ը)/ուն	Ø/ա(ն)	Ø(ը)	Ø/ոջ(ը)	Ø(ը)	Ø(ը)
Բաց.	ից	ուց	անից	ուց/ից	(ան)ից	ից	ոջից	(վան)ից	վանից
Գործ.	ով	ով	անով	ով	(ան)ով/ամբ	ով	ոջով	ով	ով
Ներգ.	(ում)	(ում)	-	-	-	-	-	ում	-

Հայերենի հոլովման հարացույցը				
Հոլովներ	Ներքին թեքում			
	10	11	12	13
Ուղղ.	հայր	կայսր	բնություն	անուն
Մեռ.	հոր	կայսեր	բնության	անվան
Տր.	հոր(ը)	կայսեր(ը)	բնության(ը)	անվան(ը)
Հայց.	հայր(հորը)	կայսր(ին)	բնություն(ը)	անուն(ը)
Բաց.	հորից	կայսրից	բնությունից	անունից
Գործ.	հորով	կայսրով	բնությունով/բնությամբ	անունով/անվամբ
Ներգ.	-	-	-	-

Որպես ամփոփում կարելի է ասել, որ ուսումնասիրվող երկու լեզուներում հոլովանիշ ձևային կցականության առումով համեմատության տեսանկյունից առկա են միաժամանակ թե՛ նմանություններ, թե՛ տարբերություններ: Հարկ ենք համարում նշել, որ թեև համեմատվող լեզուները պատկանում են տարբեր լեզվաընտանիքների (հայերենը Հնդեվրոպական լեզվաընտանիքի լեզու է, թուրքերենը՝ Ուրալ-Ալթայյան), այս երկու լեզուները հոլովական հարացույցում կցականության տեսանկյունից ցուցաբերում են ավելի շատ նմանություններ, քան տարբերություններ:

Թուրքերենին բնորոշ է ձայնավորների առնամառության տեսակներից մեկը՝ ձայնավորների ներդաշնակությունը. բառի մեջ առկա ձայնավորների բնույթը պայմանավորվում է արմատի ձայնավորի տեսակով, որի պատճառով էլ առաջանում են հոլովանիշ մեկ ձևային տարբերակներ՝ ենթաձևայիններ:

Եթե հայերենում անունների հոլովումն իրականացվում են թե՛ նյութական ձևայինների կցման՝ մասնավորման, թե՛ հիմքի՝ ձևաբանական արժեք ունեցող հնչյունական հերթագայությունների միջոցով, ապա թուրքերենում իրականացվում է սուկ մասնիկավորման միջոցով: Նշված երկու լեզուների համար բնորոշ է, որ հոլովակազմիչները կցվում են վերջից:

Կցական լեզուներում, որպիսին թուրքերենն է, հոլովման հարացույցն ունի վառ արտահայտված առանցքային կառուցվածք. եզակի թվի շարքի հոլովական բոլոր վերջավորությունները կցվում են ուղղական հոլովով, եզակի թվով դրված բառահիմքին, իսկ հոգնակի թվի շարքի բոլոր վերջավորությունները՝ ուղղական հոլովով, հոգնակի թվով դրված բառահիմքին: Սրանով ապահովվում է հոլովական հարացույցի ստանդարտությունը՝ անփոփոխությունը, որը բնորոշ է կցական լեզուներին:¹²

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СИСТЕМ СКЛОНЕНИЙ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В АРМЯНСКОМ И ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

___ Резюме ___

___ А. Мелконян ___

По настоящее время не имеется типологическо-сопоставительных исследований грамматических структур армянского и турецкого языков. Данная статья посвящена сопоставительному анализу падежных систем указанных языков с точки зрения проявления агглютинации, свойственной обоим языкам. Несмотря на то, что изучаемые языки относятся к разным семьям (армянский является индо-европейским языком, а турецкий-уральско-алтайским), они имеют много общего в технике склонения существительных, однако наблюдаются и значительные расхождения. В армянском языке существуют два типа склонения существительных: внешняя флексия (с присоединением падежных окончаний) и внутренняя флексия (с чередованием гласных основы), турецкий язык по структурному типу относится к агглютинативным языкам, для него характерен исключительно аффиксальный способ образования падежных форм. Одновременно в турецком языке отмечается большая регулярность и единообразие падежных окончаний по сравнению с армянскими.

¹² Морфологическая типология и проблема классификация языков, стр. 9.